

VI. АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 930.1:303.446.4

Олександр Каряка*

ВИЗНАЧЕННЯ ОЛЬВІЇ ПОНТІЙСЬКОЇ ЯК ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО МІСТА: НАРИС ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті зібрано основні матеріали стосовно історичної періодизації археологічних розкопок на території Ольвії Понтійської. Таким чином, у даному дослідженні прослідковано розвиток історичних поглядів стосовно цього давньогрецького міста та підкреслено нерівномірність розвитку історичних знань та їх підтвердження археологічними джерелами.

В статье собранно основные материалы относительно исторической периодизации археологических раскопок на территории Ольвии Понтийской. Таким образом, в данном исследовании рассмотрено развитие исторических взглядов относительно этого древнегреческого города и подчеркнута неравномерность развития исторических знаний и их подтверждения археологическими источниками.

This article is devoted to the collection of fundamental facts and materials concerning historical periodisation of archaeological excavations in the territory of Olbia Pontica in the South of Ukraine. Based on this data, author traces the development of historical approaches to this ancient city. Irregularity of the development of historical knowledge and its archaeological confirmation is underlined in this article.

Давньогрецьке місто Ольвія Понтійська – одна з найвизначніших пам'яток античного часу на території України. Ступінь дослідження та безперервний інтерес учених до матеріалів розкопок Ольвії ставлять її на один рівень не лише з визначними античними містами Північного Причорномор'я, а й з багатьма археологічними об'єктами європейського та світового значення. Надзвичайно актуальним для сучасної історичної науки є вивчення не лише Ольвії, а й історіографічних аспектів її дослідження – проблеми розвитку та зміни поглядів на пам'ятку, співвідношення матеріальних, історичних джерел та їх інтерпретації.

Давньогрецьке місто розташовано на правому березі Південно-Бузького лиману поблизу його впадіння до Дніпровського лиману (Миколаївська область, Україна)¹. Територія міста в плані нагадує трикутник, що має більш-

* **Каряка Олександр** – науковий співробітник Інституту археології НАН України.

¹ Крыжицкий С.Д. Ольвия // Археология Украинской ССР. Том 2. Скифо-сарматская и античная археология. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 304–310.

менш чіткі природні межі – Північна та Заяча балки на півночі й заході та берег Південно-Бузького лиману на сході².

За своїми топографічними особливостями територія міста умовно поділяється на три частини – Верхнє, Нижнє та Тераснє місто³. Загальна площа ольвійського городища зараз складає близько 33 гектарів⁴, але його первинна територія, за результатами багатьох досліджень та підводних розкопок у затопленій частині, оцінюється в 50–55 гектарів. Рятівні роботи на узбережжі Ольвії є одним з головних напрямків масштабних розкопок нинішньої генерації дослідників⁵.

Ольвія виникла в результаті процесу Великої грецької колонізації в першій половині VI ст. до н. е.⁶ та проіснувало близько тисячі років (по IV ст. н. е.)⁷. Дослідниками висувались різноманітні схеми та принципи періодизації ольвійської історії. Зараз найбільш загальнозживаним є поділ на догетський та післягетський періоди, які відокремлені гетським розгромом у середині I ст. до н. е. Після цього занепаду місто відновлюється вже під значним впливом Римської імперії. Останнім часом традиційним стає виділення пізньоантичного періоду, пов'язаного із поступовим завмиранням життя на території Ольвійського полісу⁸.

На самому початку в архаїчний час на території городища виникає лише кілька невеличких осередків життя стародавніх греків, які мешкали в землянках та напівземлянках. З початку класичного часу (з перших десятиліть V ст. до н. е.) починається масове наземне кам'яне будівництво і місто набуває характерних рис давньогрецького полісу⁹. Саме в цей час створюється основна структурна схема міста, формуються райони та найбільші і невід'ємні частини адміністративного врядування. Головні об'єкти, що виникли у класичний період, іноді значно перебудовані, проіснували протягом кількох століть та загинули за пізньоелліністичних часів і від гетського розгрому в середині I ст. до н. е.¹⁰

Як типовий поліс Ольвія постає і в історичних джерелах, що були відомі до її відкриття як археологічної пам'ятки. У XIX ст. завдяки цим джерелам,

² *Крыжицкий С.Д.* Ольвия. Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 33–56.

³ Там само. – С. 33–56.

⁴ *Шилик К.К.* К палеогеографии Ольвии // Ольвия. – Киев, 1975. – С. 51–91; *Крыжицкий С.Д.* Ольвия... – С. 304.

⁵ *Крыжицкий С.Д., Лейтунская Н.А.* Ольвия. Раскопки, история, культура. – Николаев, «Возможности Киммерии». – 1997. – С. 73.

⁶ *Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейтунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А.* Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. – Киев. – изд. Института археологии НАН Украины. – 1999 г. – С. 43–44.

⁷ *Крыжицкий С.Д.* Ольвия. Историографическое исследование... – С. 178.

⁸ *Крыжицкий С.Д., Русяева А.С. и др.* Ольвия. Античное государство... – С. 35.

⁹ Там само. – С. 45–46, 98–99.

¹⁰ *Крыжицкий С.Д., Лейтунская Н.А.* Ольвия. Раскопки... – С. 74–78.

та, в першу чергу, декрету на честь Протогена, було відомо про широко розвинуті торговельні відносини міста, окремі його територіальні частини (існування ринків й інших об'єктів), стан його оборонного та економічного потенціалу¹¹. Завдяки цим історичним даним було встановлено, що Ольвія античного часу були притаманні всі риси давньогрецького полісу. Вона мала своє власне державне самоврядування, інститути колегій та міських магістратур, карбувала власні монети та брала участь в масштабних торговельних операціях не лише Причорноморського регіону, але й античних центрів Середземномор'я. Як типовий античний поліс Ольвія мала торгову площу – агору (можливо не одну), священні ділянки та храми, власне виробництво деяких видів товарів, будівлі суспільного призначення та театр. Але далеко не завжди наші історичні знання стосовно цього міста мали відповідне підтвердження в археологічних знахідках.

Вперше місце розташування стародавньої Ольвії було встановлено в 1794 р. академіком П.Палласом. Проте, перша публікація відомостей про дане відкриття належить П.Сумарокову¹².

Корінні зміни у науковому вивченні Ольвії як давньогрецького міста пов'язані з ім'ям визначного російського археолога Б.Фармаковського. Головне завдання, що ставив перед собою Б.Фармаковський протягом багаторічних розкопок – з'ясувати основні межі міста в різні періоди його існування та виявити специфічні риси окремих міських районів¹³.

Дослідник розпочав свою діяльність наприкінці XIX ст., але систематичні розкопки Ольвії було започатковано у перші роки XX ст. Під час дослідження території прилеглої до Зевсового кургану в центральній частині Верхнього міста з'ясувалося, що споруду було побудовано на потужному культурному шарі, який містив залишки великого житлового будинку III–II ст. до н.е.¹⁴.

З 1904 р. починаються дослідження великої ділянки на східному боці Заячої балки. Під час розкопок було виявлено оборонні мури стародавньої Ольвії. Чудова збереженість окремих частин кладки розповідає нам про величність та красу стін Ольвії, які Б.Фармаковський датував IV ст. до н.е.¹⁵.

У 1905–1906 рр. Б.Фармаковський відкрив північні мури цитаделі римського часу. Від них залишилися лише підвалини, складені з величезних

¹¹ *Леви Е.И.* Ольвия. Город эпохи эллинизма. – Ленинград: Наука, 1985. – С. 6–7.

¹² *Крыжицкий С.Д.* Ольвия... – С. 17.

¹³ *Карсев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия // Художественная культура и археология античного мира. Сборник памяти Б.В. Фармаковского. – М.: Наука, 1976. – С. 16.

¹⁴ *Карсев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 13–21; *Фармаковский Б.В.* Херсонская губерния. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1902 г. – СПб, 1904. – С. 14–25, рис. 28, 29; *Фармаковский Б.В.* Херсонская губерния. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1903 г. – СПб, 1906. – С. 2–19, рис. 8.

¹⁵ *Карсев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 17; *Фармаковский Б.В.* Раскопки в Ольвии // ОАК за 1904 г. – СПб, 1907. – С. 3–29, рис. 11, 12, 18, 19.

пласких квадратів місцевого вапняку.¹⁶

Продовження розкопок на цій ділянці у південному напрямку виявило залишки храму Аполлона Простата. Там було знайдено велику мармурову плиту з присвятним написом цьому богові від імені колегії стратегів¹⁷.

1907–1908 рр. – час проведення масштабних робіт уздовж Північної балки – північної межі міста. В результаті були розкриті величезні шарові субструкції мурів та оборонних башт, датованих IV ст. до н. е. Тут також було виявлено і залишки самої брами. Цим було остаточно виявлено межі міста догетського часу у західному та північному напрямках, а також остаточно з'ясовано розташування цитаделі у південній частині міста¹⁸.

1909 р. був переломним у розкопках Ольвії, адже основна дослідницька увага Б.Фармаковського тепер була прикута до території Нижнього міста. Протягом двох років, після проходження потужних шарів римського часу, вдалося виявити елліністичний будинок (III–II ст. до н.е.). Ступінь його збереженості була унікальною. Головний фасад будівлі розгортався на вулицю, що прямувала уздовж лиману та мала кам'яний дренаж для відводу надлишків дощової води. Добре збереглися залишки входу у вигляді подовжених «сіней», де було невеличке приміщення для охорони. Далі розташовувався перістильний двір, який з усіх боків був оточений портиками.¹⁹

В центрі двору цього будинку знайшли вітвар. Крім того, у парадній кімнаті, прикрашеній мозаїчним полом, було виявлено культові теракоти. Ці знахідки дали підстави Б.Фармаковському зробити припущення, що це міг бути пританейон Ольвії²⁰. Проте, згодом, завдяки подальшим дослідженням, було доведено, що це найбільший та найбагатший, але звичайний житловий будинок елліністичного часу.

Результати досліджень Б.Фармаковського, його чітко обґрунтована, блискуча інтерпретація відкритих пам'яток вперше надали можливість ученим ознайомитись з виглядом міста, його оборонних споруд, житловими будівлями. Крім того, багаті та різноманітні знахідки речей значно збагатили

¹⁶ *Карасев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 17; *Фармаковский Б.В.* Раскопки в Ольвии // ОАК за 1905 г. – СПб, 1908. – С. 5–33, рис. 4, 17; *Фармаковский Б.В.* Раскопки в Ольвии // ОАК за 1906 г. – СПб, 1909. – С. 2–47, рис. 31, 33.

¹⁷ *Карасев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 18.

¹⁸ *Карасев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 18; *Фармаковский Б.В.* Раскопки в Ольвии // ОАК за 1907 г. – СПб, 1910. – С. 2–59, рис. 1; *Фармаковский Б.В.* Раскопки в Ольвии // ОАК за 1908 г. – СПб, 1912. – С. 7–48, рис. 20, табл. I, II.

¹⁹ *Карасев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 18; *Фармаковский Б.В.* Раскопки в Ольвии // ОАК за 1909 и 1910 годы. – СПб, 1913. – С. 2–88, рис. 53, 56, 57, 87, 88, табл. I, II; *Фармаковский Б.В.* Херсонская губерния. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1911 г. – СПб, 1914. – С. 2–14; *Фармаковский Б.В.* Херсонская губерния. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1912 г. – СПб, 1916. – С. 4–30; *Фармаковский Б.В.* Херсонская губерния. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1913–1915 годы. – СПб, 1918. – С. 2–25.

²⁰ *Карасев А.Н.* Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 19.

уявлення про економіку та культуру Ольвії VI–III ст. до н. е.²¹

1925 р. Б.Фармаковський розпочав дослідження північно-східної частини Верхнього міста на розкопі «І», які систематично проводились до 1940 р. та були завершені в післявоєнні роки²². Завдяки цим роботам, археологи розкрили частину підвалин оборонного муру, що проходив уздовж схилу Північної балки, та залишки вулиці і житлових кварталів.

У той же час проводились розкопки центральної частини міста в районі Зевсова кургану на ділянках «А», «Б», «В». Головною метою цих досліджень було вивчення архаїчної Ольвії та пошуки ранніх оборонних споруд часів Геродота (ділянка АГД). Проте, дослідження всіх цих ділянок переважно виявляли залишки лише житлових кварталів та надавали інформацію про побут ольвіополітів. Ці розкопи та дослідження Нижнього міста (ділянка НМ) були основними у вивченні Ольвії до початку Великої вітчизняної війни Радянського союзу²³.

Таким чином, у XVIII – середині XX ст. на території Ольвії завдяки археологічним розкопкам було виявлено житлові квартали ольвіополітів різного рівня статку та переважно знахідки побутового призначення. Загальнополісними спорудами, що було знайдено в цей період, можна вважати лише залишки оборонних мурів, які оточували місто на різних етапах його існування.

Справжні зміни в дослідженні Ольвії Понтійської відбулись у перші післявоєнні роки. Розкопки кварталів прилеглих до міських мурів у північно-східній частині городища було вирішено призупинити і зосередити дослідницьку увагу на центральній частині Верхнього міста, й особливо в районі Зевсова кургану, де розпочав розкопки Б.Фармаковський. Дослідження цього району Ольвії вважалося тоді найбільш перспективним.

Протягом перших років дослідження сходу центральної частини Верхнього міста було відкрито сім приміщень напівпідвального поверху великої будівлі. Проаналізувавши планування цієї споруди та складу знахідок дослідники прийшли до висновку, що це торговий ряд, який оточував агору в IV–III ст. до н. е. зі сходу. Подібне явище було характерним для внутрішнього планування античних міст середземноморського регіону²⁴.

В результаті подальших робіт у західному напрямку було розкрито вимостки з черепків, які датувались V–II ст. до н. е. Стало зрозумілим, що на захід простягнулась вільна від будівель площа, яка являла собою агору, тобто міську ринкову площу²⁵. Саме знахідку східного торгового ряду та агори слід

²¹ Карасев А.Н. Б.В.Фармаковский и Ольвия... – С. 21.

²² Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии после Б.В.Фармаковского (1927–1970 гг.) // Художественная культура и археология античного мира. – С. 22.

²³ Там само. – С. 22.

²⁴ Леви Е.И. К вопросу об ольвийской агоре // СА, XXI, 1954. – С. 319-342; Леви Е.И. Ольвийская агора // МИА, 50, 1956. – С. 35–118.

²⁵ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 32.

вважати початком відкриття адміністративного центру Ольвії як класичного давньогрецького міста.

Починаючи з 1949 р. проводились пошуки північної межі ринкової площі Ольвії. Внаслідок цього виник розкоп Е 2, який виявив, що агора на півночі не мала топографічного обмеження. «Східна» вулиця пролягала від ринкової площі у північні житлові квартали²⁶. Виявлені тут численні череп'яні пласти було датовано кінцем VI–II ст. до н. е., що свідчило про початок формування торгової площі ще в архаїчний період²⁷.

На перехресті другої «Північної» та «Східної» вулиць було виявлено залишки суспільної будівлі, що обмежувала в V–IV ст. до н. е. агору на північному сході²⁸.

1952 р. під час збільшення площі розкопу в західному напрямку було з'ясовано, що великі шарові підвалини, які було відкрито в північно-західній частині, є залишками храму. Поблизу було винайдено ями з вотивними жертвами, присвяті графіті Зевсу та Афіні²⁹. Найвизначнішою знахідкою цієї ділянки став центральний ольвійський монументальний вівтар з вапняку, який був перекритий уламками іншого, спорудженого пізніше, з мармуру³⁰. У 1953 р. було знайдено перший напис з присвятою Аполлону Дельфінію та жертovníк³¹.

Завдяки дослідженням 1954 р. було встановлено, що досліджувана тут територія являє собою теменос – спеціальну огорожену культову ділянку стародавніх античних міст. В ході розкопок тут було знайдено чотирнадцять написів, серед яких було два цілих декрети про проксенії IV ст. до н. е. – один з них на честь афінян, інший на честь гераклеотів³².

Подальше розкриття пам'яток призвело до виявлення залишків кам'яної огорожі з західного та східного боків теменосу та входи до нього з вулиць. Біля східного входу знаходилася цистерна, в якій було знайдено близько двох тисяч фрагментів вотивних глиняних статуеток та інших предметів, пов'язаних з культом³³.

На півдні теменосу в результаті розкопок було виявлено фундаменти великої стої – найбільшої з відомих в Ольвії суспільних споруд завдовжки

²⁶ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 32.

²⁷ Карасев А.Н., Леви Е.И. Ольвийская агора (по раскопкам 1946–1957 гг.) // СА, 1958, № 4. – С. 127–143.

²⁸ Там само. – С. 131; Леви Е.И. Ольвийская агора... – С. 87–93.

²⁹ Карасев А.Н., Леви Е.И. Ольвийская агора... – С. 132–134; Карасев А.Н. Монументальные памятники Ольвийского теменоса // Ольвия. Теменос и агора. – Москва, Ленинград. – 1964. – С. 113–129.

³⁰ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 34.

³¹ Карасев А.Н. Монументальные памятники... – С. 73–102; Карасев А.Н. Основные результаты работ на Ольвийской агоре в 1953 г. // КСИИМК, 63, 1956. – С. 124–127.

³² Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 34.

³³ Леви Е.И. Терракоты из цистерны Ольвийской агоры // КСИА, 74, 1959. – С. 9–19.

45 м та завширшки 14,5 м. Від неї збереглися лише великі шарові підвалини. Завдяки умовам розташування та аналізу місцевої топографії було встановлено, що ця велика стоя також була північною межею агори, на яку виходила своїм фасадом³⁴.

Культові ями тут виявили численні уламки кераміки з присвячувальними графіті Аполлону Дельфінію, а також Зевсу та Афіні³⁵. Результати цих робіт дали змогу встановити, що залишки великого периптеріального храму, що було знайдено в північно-східній частині теменосу є залишками храму Аполлона Дельфінія³⁶.

Розкопки теменосу протягом 50-х років ХХ ст. послуговували основою для узагальнюючих праць щодо розкопок центральної частини Верхнього міста Ольвії, історії та особливостей його планування³⁷.

Центральний теменос Ольвії припиняє своє існування у другій половині II ст. до н.е. – ще за довго до розгрому міста гетами³⁸.

Додаткові роботи в центральній частині міста на ділянці Е 10 розкрили величезні шарові підвалини, які достовірно не відносились до жилих будівель, а слугували, скоріш за все, для будинків суспільного чи культового призначення. Поруч, на розкопі Е 9, також було з'ясовано, що тут розташовувались будівлі суспільного призначення, ймовірно пов'язані з теменосом³⁹. На цій ділянці розкрито одне з приміщень великої споруди, датованої IV–II ст. до н.е. В ній було знайдено велику кількість поліхромного тиньку, яким було оздоблено стіни приміщення⁴⁰.

В результаті багаторічних розкопок (головним чином у 70–80-і рр. ХХ ст.) на північний захід від Центрального теменосу було знайдено ще одну культову ділянку – Західний теменос. Споруди його мали менш монументальний вигляд порівняно з об'єктами Центрального теменосу. Ці роботи провадились під керівництвом А.Русяєвої, основні результати та досягнення яких опубліковано у фундаментальній монографії⁴¹.

Пошуки західного краю агори призвели до розширення розкопу Е в

³⁴ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 35, 37.

³⁵ Леви Е.И. Материалы Ольвийского теменоса // Ольвия. Теменос и агора. – Москва, Ленинград. – 1964. – С. 140.

³⁶ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 35.

³⁷ Карасев А.Н. Монументальные памятники... – С. 27–130; Карасев А.Н., Леви Е.И. Ольвийская агора... – С. 132–143.

³⁸ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 37.

³⁹ Брашинский И.Б. Раскопки в районе теменоса Ольвии в 1960-1962 гг. // КСИА, 103, 1965. – С. 94–103.

⁴⁰ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 37.

⁴¹ Древнейший теменос Ольвии Понтийской // МАИЭТ. Supplementum. – Вып. 2. – Симферополь, 2006.

західному напрямку, де з 1960 р. було розпочато ділянку Е 3⁴². Досягненням цих робіт було винайдення залишків монументальної пам'ятки архітектури III ст. до н.е.⁴³ Від цього будинку збереглись лише підвалини та незначні залишки кам'яних кладок стін у південній частині. Цих залишків стало достатньо для загальної реконструкції будівлі в цілому.⁴⁴

Нетиповим виявився склад матеріальних знахідок на території двору та найближчих до нього приміщень цього будинку. Тут було виявлено 550 невеличких глиняних кіл, частина з них мала отвори – жетони для голосування у судових справах. Також разом із цими кружечками було знайдено фрагменти амфорних стінок з іменами чоловіків (іноді у вигляді списків), що ймовірно являли собою списки осіб, що мали обиратися на певні посади. Це надало серйозні підстави для ототожнення даної споруди із будівлею суду (дікастерію)⁴⁵. В 1969 р. тут також було знайдено дві бронзові псефи у формі дисків із стрижнями в центрі. Одна сторона цих дисків була заглажена, а на другій рельєфно відтиснуте одне й те ж слово IERA⁴⁶, що остаточно визначило призначення даного будинку як дікастерію.

Експедиція ІА АН УРСР під керівництвом Л.Славина з 1956 р. розпочала роботи в південно-західній частині ольвійської агори. В результаті цих розкопок був розкритий другий торговий ряд – західний⁴⁷. Таким чином, було частково з'ясовано загальні контури ольвійської агори – із сходу та заходу – торгові ряди, на півночі – велика стоя елліністичного часу та центральний теменос⁴⁸.

Подальші археологічні дослідження встановили, що в елліністичний період південну частину ольвійської агори оточував великий комплекс споруд. Центральну частину цього комплексу займав великий зал гімнасію – так звана палестра⁴⁹. На початку свого існування цей зал було призначено гімнастичним вправам але пізніше третина його була пристосована для лазні. П'ять її приміщень розташовані уздовж східного боку зали гімнасію⁵⁰.

⁴² Карасев А.Н., Леви Е.И. Работы Ольвийской экспедиции ЛОИА в 1960–1962 гг. // КСИА, 103. – 1965. – С. 80–93.

⁴³ Карасев А.Н. Раскопки Ольвийской агоры в 1967–1969 гг. // КСИА, 130. – 1972. – С. 35–40.

⁴⁴ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 38.

⁴⁵ Там само. – С. 38.

⁴⁶ Карасев А.Н. Раскопки Ольвийской агоры... – С. 38–39; Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 38.

⁴⁷ Славин Л.М. Раскопки западной части Ольвийской агоры (1956–1960) // Ольвия. Теменос и агора. – Москва, Ленинград. – 1964. – С. 189–224; Славин Л.М. Ольвийская экспедиция 1965 и 1966 гг. // Археологические исследования на Украине 1965–1966 гг. – Вып. I. – Киев, 1967. – С. 121–125; Славин Л.М. Ольвийская экспедиция 1967 г. // Археологические исследования на Украине 1967 г. – Вып. II. – Киев, 1968. – С. 132–134.

⁴⁸ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 40.

⁴⁹ Карасев А.Н. Раскопки Ольвийской агоры... – С. 40–44.

⁵⁰ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 42.

Цікавим є облаштування цього комплексу споруд водопостачанням. Воду з колодязя, за даними розкопок, подавали по складній системі трубопроводів. Також частково її відводили в спеціальний резервуар для підігріву⁵¹.

Розкопки з 1969 р., виявили залишки будівлі, що примикала до службових приміщень гімнасію. На рівні полу одного з приміщень тут було знайдено більше 40 монет та 14 дрібних товстостінних флакони, що нагадували флакони для збереження ліків⁵². Під час розкопок тут знайшли мармурову голівку Асклепія, що є закономірним у межах ділянки де ймовірно існувала аптека.

Загальна картина Ольвії в римський період свідчить про корінні зміни у плануванні міста. Вся територія центральної частини залишається за межами міських мурів та перетворюється на ремісну околицю. Повністю руйнуються будівлі обох теменосів, агори та інших суспільних споруд, частково демонтуються оборонні мури. Новий мур пролягає з Верхнього до Нижнього міста, щоб поєднати новий осередок життя з портовим районом. Тут, не зважаючи на те, що матеріальна культура ольвіополітів зберігає переважно грецький характер, відновлюється фактично нове місто за новими принципами планування. Політичний вплив Риму корінним чином змінює життя мешканців Ольвії.

Так, за результатами розкопок, у I ст. н. е. на місці центрального теменосу, що вже опинився за межами міських оборонних мурів Ольвії, розташовується виробнича ремісна ділянка. Тут було збудоване велике зерносховище, гончарні майстерні (знайдено дві гончарні печі), виноробня. З півночі цей виробничий район захищав рів, який являв собою першу лінію оборони Ольвії післягетського часу. Нині цей рів перетворився на балку, що сильно зруйнувала північну частину теменосу⁵³.

Протягом 1958 р. при спробі визначити південну межу ринкової площі було виявлено, що над залишками будівель агори у I ст. н. е. було розташовано невеличку площу, вкриту осколками кераміки та камінням⁵⁴. Ця площа, за думкою авторів розкопок, вочевидь мала торгове призначення, та розташовувалась неподалік від нових оборонних стін. На початку II ст. н. е. зерносховище, розташоване на території старого теменосу, переносять ближче до оборонних мурів міста. На місці невеличкої торгової площі що існувала на цій ділянці в I ст. н. е., яку також було залишено, виникає друге зерносховище. Господарчі ями цього більшого за розмірами зерносховища (відомо 70 ям) помітно спотворили залишки будівлі гімнасію елліністичного часу⁵⁵.

Таким чином, з початку свого наукового відкриття до кінця 40-х років

⁵¹ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 42.

⁵² Там само. – С. 43.

⁵³ Там само. – С. 37.

⁵⁴ Карасев А.Н., Леви Е.И. Ольвийская агора... – С. 142–143; Леви Е.И. Материалы Ольвийского теменоса... – С. 22.

⁵⁵ Карасев А.Н., Леви Е.И. Исследования Ольвии... – С. 40, 41.

XX ст. за більш ніж 150 років наукових досліджень та систематичних розкопок Ольвія Понтійська поставала перед дослідниками як типовий поліс античного часу з багатьма притаманними для нього рисами. Це було відомо за численними історичними, епіграфічними та нумізматичними джерелами. Але ці відомості досить суттєво розбігались із даними археологічних розкопок, за результатами яких на території міста було знайдено лише житлові квартали різних періодів із, головним чином, суто побутовим набором супроводжувальних знахідок. Територією існування міста та розселення тут ольвіополітів можна було визначити за розкритими в кількох місцях залишками оборонних мурів. Великі загальнополісні структури, культові ділянки та органи міського самоврядування до початку післявоєнного періоду досліджень залишались невідомими.

Лише завдяки археологічним дослідженням післявоєнного періоду було знайдено адміністративний центр Ольвії – торгова площа (агора), священні ділянки (теменоси – Центральний та Західний), адміністративні та інші суспільні будинки (Велика стоя, будинки магістратур, дікастерій, гімнасій, лазні, аптека). Для благоустрою життя також була побудована гідросистема. Всі ці споруди було сконцентровано в центральній частині Верхнього міста. Знахідка адміністративного центру Ольвії зробила неоціненний внесок у дослідження вітчизняної археології та, найголовніше, лише через більш ніж півтора століття остаточно підтвердила статус Ольвії Понтійської як повноцінного давньогрецького полісу з багатьма притаманними для нього рисами.